

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Makale Geliş Tarihi: 12.09.2020
Makale Kabul Tarihi: 12.10.2020

GEZİNLERİN GÖZÜNDEN GRAVÜRLERE YANSIYAN XVIII VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL ŞEHİR YAPILARI VE GÜNÜMÜZ KARŞILAŞTIRMASI*

M. Murat ÖNTUĞ**
Mehtap SOYSAL***

Öz

Bizans ve Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapan İstanbul her dönemde olduğu gibi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da birçok gezgin, diplomat, tüccar ve sanatçının uğrak yeri olmuştur. Garp ve şark arasında kültürel bir köprü özelliği taşıyan İstanbul her çağda tehlikeli ve uzun süren yolculukları göze alan gezginleri kendine çekmiştir. Gezinlerin doğunun büyümesine kapılıp çıktıkları yolda kaleme aldıkları seyahatnameler sosyal bilimler alanının birçok bölümünde başvurulana birinci elden aktarılan kaynaklardır. Seyahatnamelerde gidilen yerlerin metinsel anlatımının yanı sıra görsel olarak sivil, askerî, dinî yapılar ve sosyal hayatta gravürlerde yerini almıştır. Birçoğu görülmeden yazarın tasvirine ve sanatçının imgesine bırakılan gravürler, sosyal hayat ve mimari yapıları Avrupa kültür çerçevesi ve günümüzle karşılaştırılmasına olanak sağlar. Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle kaleme alınan seyahatnamelerin içerikleri her dönemde değişmiştir. İlk başlarda ticarî ya da askerî amaçlı İstanbul'da bulunan ya da yol güzergâhı olarak geçenlerin aktarımlarından oluşan notlar zamanla ilgi odağı olan Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve mimari yapıları olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu makalenin amacı Doğu ve Batı'nın kültürel anlamda izlerini taşıyan gravürlerde Osmanlı yapısının nasıl incelendiğini ve gezginlerin gözünden İstanbul'un dönemsel özelliklerini gösterebilmektir. Ayrıca gravürlere yansıyan mimari yapıların günümüzdeki hâli ile karşılaştırılması ve geçmişten günümüze kalan yapılara günümüz perspektifinden ışık tutmaktır. Bu bağlamda İstanbul'a gelen gezginlerin günümüze ulaşmış ya da ulaşmamış yapıların farklı gezginlerin gözünden görmeyi ve zaman serüvenlerine tanıklık etme fırsatı bulacağız.

Anahtar Kelimeler: Gravür, Seyahatnameler, Kent Yapıları, İstanbul.

* Bu makale, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yapılmış olan "Avrupalı Gezinlerin Gözünden XIX. Yüzyılda Gravürlerle Osmanlı Toplumunu ve Şehir Yapıları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muratmustafa.ontug@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0243-4091.

*** Yüksek Lisans öğrencisi, soysal88_mehtap@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5492-3482.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Reflected in Engravings Form the Eyes of Travelers XVIII. and XIX. Century Istanbul City Buildings and Today's Comparison

Abstract

Istanbul, which was the capital of the Byzantine and Ottoman Empires, was frequented by travelers, diplomats, merchants and artists in XVIII. and XIX. centuries as in every century. Istanbul that is bridge between European and Oriental cultures, has attracted travelers who risk dangerous and long journeys in every age. The travel books written by travelers on their way out of the east, are first-hand sources used in many parts of the social sciences. In addition to the words that described places in the travel books, it has visually taken its place in the engravings in civil, military, religious buildings and social life. Engravings, many of which are left unseen to the author's depiction and the artist's image, allow a comparison of social life and architectural structures with the European culture and today. With the growth of the Ottoman state, the contents of the travel books written had changed in every period. At first the notes, which had been consisting of the transmissions of those who are in Istanbul for commercial or military purposes or passing as road routes, started to be written as the socio-economic, socio-cultural and architectural structures of the Ottoman Empire. And It became the center of attention over time. Our aim in this article is to show how the Ottoman structure is examined in engravings bearing the cultural traces of the East and West and the periodic characteristics of Istanbul from the eyes of travelers. In addition the comparison of the architectural structures reflected on the engravings with their current state and to shed light on the structures from the past to the present from today's perspective. In this context, we will have the opportunity to witness the adventures of travelers who visit to Istanbul to see the structures that have or have not survived until today, through the eyes of different travelers.

Keywords: Engraving, Travelogues, City Structures, İstanbul.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Giriş

Yazarın gezip gördüğü yerler hakkında edindiğı bilgileri yazdığı esere seyahatname (TDK, 1988, s. 1291), tanımak, görmek, gezmek amaçlı seyahate çıkan kişiye gezgin denmektedir (TDK, 1988, s. 546). Eski çağlardan günümüze kadar farklı ülkelere duyulan merak ve yeni yerler görme isteğı uzun yolculukların önünü açmış ve bilinmeyene duyulan özlemle seyahatler gerçekleşmeye başlanmıştır. Seyahat geçmişten günümüze bütün kültürlerde süregelen bir faaliyettir. Yapılan gezilerin kaleme alınması İlk Çağ hac yolculuklarına uzanır. XIX. yüzyılda kitle turizmin başlamasıyla yapılan geziler ve kaleme alınan notlar sosyal bilimlerin vazgeçilmez kaynakları hâline gelmektedir (İlya-Uysal, 2015, s. 2).

Seyahatnamelerin konu içeriğinde bahsedilen toplumun savaş, ticaret, göç gibi tarihsel izlerini taşımasının yanı sıra devletin farklı devletlerle olan ilişkileri de gezi notlarının amacını etkilemiştir (Erdoğan, 2011, s. 117-125). Gezi notları gezginin yolculuğı sırasında karşılaştığı ve tanık olduğı her şeyi kaleme aldığı konulardan oluşmaktadır. Seyahatnamelerde yazılan konular gezginin gözlem yeteneğinin dışında yazılan notların gönderileceğı yer ve kişiye göre de kaleme aldığı görülmektedir. Yazma amacına göre resmî ya da özel olarak kaleme alınan notlar tarihsel olaylar ile ilgili bilgiler verdiğı için tarihî değeri oldukça büyüktür (Gürer, 2013, s. 36).

Şehir tarih yazımı ve görsel betimlemeler göz önüne alındığında başvurulması gereken kaynakların başında hiç kuşkusuz seyahatnameler gelmektedir. Seyahatnameler, hakkında birçok bilgilerin kaleme alındığı ülke veya toplumun, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşam biçimleri gibi konular hakkında, başka kültür ve deneyimlerle yetişmiş bireyler tarafından kaleme alınan yazılardır (Altunbay, 2013, s. 282). Seyyahlar gezdikleri ülkeleri kendi alışkanlık ve kültürel değerleri ekseninde ele almışlardır. Gezinlerin gittikleri ülkelerde insanlarla doğrudan ya da dolaylı olarak iletişime geçmesi iki kültüründe birbirini tanıyıp karışmasına neden olur. Başka bir deyişle seyahatnameler, sosyal iletişim araçlarının olmadığı çağlarda farklı kültürlerin tanışmasına aracılık etmiştir. Bunların dışında Avrupa'da XVI. ve XVII. yüzyıllarda seyahat etmek bir eğitim olarak görülmekteydi. Bu anlayışa göre gezilerek öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olduğuna inanılmasıydı (Sevin, 2006, s. 15).

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Seyahatnamelerde kent dokuları üzerinde durulmasının nedenleri; Hristiyanlık için kutsal olan ve değer taşıyan merkezlerin varlığı, ticaret merkezleri, kültürel ve arkeolojik bir geçmişe sahip olması şeklinde sıralanabilir (Çoban ve Sert, 2018, s. 1536). Batı'da Osmanlı Devleti hakkında oluşan bilgiler kendiışleri için Osmanlı topraklarına gelen tacir ve gemicilerin yanı sıra kısa süre Anadolu üzerinden seyahat eden gezinlerin vasıtasıyla oluşmuştur (Şahin, 2017, s. 20).

Yerli ve yabancı Osmanlı topraklarını gezen birçok gezinin kaleme aldığı gezi notlarında Osmanlı şehir yapıları ve toplumu hakkında farklı yüzyıllara ait sayısız bilgi ve görsel yer almıştır. Seyahatnameler sayesinde farklı yüzyıllarda gezintiye çıkan gezinlerin gözünden geçmişe seyahat etme imkânı buluyoruz. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve genişlemesine de etki eden coğrafi konumu yabancıların dikkatini çeken bir devlet olmasına neden olmuş ve farklı coğrafyalardan seyahat eden birçok gezgine kapılarını açmıştır (Yılmaz, 2013, s. 589). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'a batılı elçilerin yanında ya da kendi imkânlarıyla gelen sanatçılar yapmış oldukları çizimleri gelişen baskı teknikleri sayesinde gezi notlarına eklenmiş ve seyahatnamelerin daha da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır (Çöteloğlu, 2009, s. 14).

İstanbul'un fethi ile Roma İmparatorluğunun mirasçısı konumuna gelen Türkler garpta ilgi odağı hâline gelir (İldem, 2000, s. 20-21). Her çağda merak uyandıran bir kent olan İstanbul kozmopolit ve kültür farklılıklarını da içine alan bir şehir olması farklı kıtalardaki gezinlerin ilgisini her dönem üzerinde toplamasına neden olur. Osmanlı hâkimiyeti altındaki İstanbul şehri hakkında en ufak bir ayrıntıyı dahi es geçmeden kaleme alan gezinler mimari yapılar hakkında da oldukça detaylı çizimlerin yanı sıra aydınlatıcı bilgilere de yer vermişlerdir. İstanbul'a gelen seyyahların hepsi cami, çeşme, hamam, saray ve benzeri yapıların pitoresk yapılar olarak bahsedip bunu da gravürlere aktarmışlardır. Broquiere, *Deniz Aşırı* seyahatnamesinde İstanbul'u üç köşesi olan bir kalkana benzeterken çok büyük ve cezbedici bir şehir olduğundan ve yedi tepe üzerine kurulan üç şehirden birinin İstanbul olduğundan bahseder (Broquiere, 2000, s. 214-215). Du Lour ise İstanbul'un konumuna sahip bir başka şehrin olmadığını ve evren inşa edilirken İstanbul'un Asya ve Avrupa kıtasını yönetmek için yapıldığını dile getirmiştir (Du Lour, 2016, s. 40-41).

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

İstanbul hakkında birçok gezinin kaleme aldığı gezi notları, mektuplar ya da özel notlar günümüz gözünden geçmişe ışık tutar. Asırlar boyunca birçok medeniyeti ve tarihi dokuyu içinde barındıran İstanbul, gravürlerle zenginleştirilmiş seyahatnameler mimari dokuları günümüzdeki hâlleriyle kıyaslamamıza imkân tanır. Gezinler, tüccar ya da elçilerin yanında gelen sanatçılar İstanbul betimlemelerinde genel kent görünümünden ayrı olarak mimari yapıları da gravürlerde aktarmışlardır. Bu sanatçılar arasında Thomas Allom, Jean Brindesi, Eugene Flandin, Antoine Ignace Melling gibi isimler söylenebilir. İstanbul'a ait gravür resimler yapan bu sanatçılar yöresel mimarilerinde betimlendiği kent görünümünün büyük çoğunluğu Boğaziçi'nden çizilmiş litografi ve gravüre aktarılmıştır. Bu gravürler günümüze ulaşamamış birçok yapının son belgeleridir (Sevin, 2006, s. 275-276).

Fotoğraf makinesinin icadına kadar resim çoğaltma tekniği olarak kullanılan gravür İngilizcede *engraving*, Fransızcada *gravüre*, Almandaca *gravierung* ve Osmanlıda ise *hak* olarak ifade edilmiştir. Gravür baskılar, metal, ahşap ya da litografi (taş) levhalardan yararlanarak çoğaltma tekniği olarak kullanılmıştır (Sevin, 2006, s. 12). En eski çoğaltma tekniklerinden biri olan gravür sert zemin üzerine istenilen görselin resmedilip kazınmasıyla oluşan alçak ve yüksek tabakalar boyanarak kâğıt, deri, bez gibi materyallere basılarak resmin çıkmasının sağlandığı ve defalarca kullanılabilen bir tekniktir (Kahraman ve Gülaçtı, 2015, s. 377). Gezi notlarına eklenen gravürler tarihî izler taşıyan İstanbul ve diğer Anadolu kentleri için belge niteliğindedir.

Seyahatnamelerin incelenmesiyle gezinlerin kendi eğitim ve temayülleriyle İstanbul'u nasıl gördüklerini ele aldığımız bu araştırmanın amacı, garp ve şarkın kültürel anlamda izlerini taşıyan gravürlerde Osmanlı yapısının nasıl incelendiğini ve gezinlerin gözünden İstanbul'un dönemseller özelliklerini gösterebilmektir. Ayrıca gravürlere yansıyan mimari yapıların günümüzdeki hâli ile karşılaştırılması ve geçmişten günümüze kalan yapılara günümüz perspektifinden ışık tutmaktır. XV. yüzyıldan beri Osmanlı topraklarına gelen batılı gezinlerin aktardıkları bilgiler ve gravürler sayesinde fiziksel varlıklarından haberdar olduğumuz ve her yüzyılda farklı gezinlerin gözünden takip edebildiğimiz tarihî yapıların zaman serüvenine tanıklık etme fırsatı bulmaktır. Anadolu coğrafyasının her yerinde olduğu gibi tarihî değer

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

taşıyan yapılara günümüzdeki formlarına ışık tutmak konusunda katlı sağlanması hedeflenmektedir.

Karşılaştırma yöntemi kullandığımız çalışmamızda, farklı yüzyıllarda seyahatnamelerdeki gravürlere aktarılan İstanbul yapıları hakkında toplanan kaynaklarla geçmişten günümüze miras kalan yapıların zamanla işlev ve fiziksel formlarında ne tür değişiklikler olduğu günümüz çerçevesinde karşılaştırması yapılmıştır. Kaynak tespiti için farklı ülkelerden Osmanlı topraklarına gelen gezinlerin seyahatnameleri ve bu konular üzerine yazılan makale ve tezler incelenmiştir. Gravürlerde aktarılan yapıların günümüz koşullarındaki görsel durumları karşılaştırmak için fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi İstanbul'daki tarihî değerler tespit edilerek günümüzdeki formlarına ışık tutmak konusunda katlı sağlanması hedeflenmiştir.

Genel olarak seyahatnamelerde Osmanlı Devleti hakkında coğrafi bölge, sosyal, iktisadi veya idari yapı olarak tez ya da makalelerde çalışılan konular oldukça yaygındır. Aralarında Necla Arslan Sevin (Gravürlerde Yaşayan Osmanlı), Gürsoy Şahin (İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı), Serpil Gürer (XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu) gibi birçok akademisyenin yer aldığı seyahatname ve gravürlerin hem belgesel hem de kaynak değeri olan çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda seyahatnamelere yansıyan Osmanlı toplumu ve Avrupa'da Türk imajının oluşması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin coğrafi, sosyal, iktisadi ya da idari yapı olarak değil, İstanbul kent yapıları ve görünümü içerisinde daha dar bir çerçevede seyahatnameler kaleme alınmıştır.

1. Gravürlere Yansıyan İstanbul ve Kent Görünümü

1.1. Panoramik kent görünümü

Gravür ve litografilerde Panoramik kent görünümleri, dinî, askerî ve düğün törenlerinin yanı sıra gündelik hayat betimlemelerinin yer alması bu çizimlerin yapılmasının geziden anılar olarak kalması amacıyla değil, kendi halkına ziyaret ettikleri coğrafyalar hakkında bilgiler sunmak

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

istemeleri ve merakların giderilmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır (Kahraman ve Güllaçtı, 2015, s. 383).

Resim 1: İstanbul haritası (Giovanni Andrea Vavassore)

İstanbul'un fetihden sonra tanıtılan ilk İstanbul görünülerinden biri olan Giovanni Andrea Vavassore ait olan İstanbul haritasıdır (Resim 1). Gravürde görülen surlar belirgin bir yer tutmaktadır. Haritada bulunan yapılar İstanbul'un kıyı ve tepeler üzerine kurulmuş olmasına rağmen Vavassore'un çiziminde topografik bir çizim görülmez. Coğrafi olarak düz bir ova üzerine kurulmuş bir kent izlenimi vermektedir.

1.2. Boğaz ve Haliç üzerinden kent görünümü

Gravürlerde şehir eğer İstanbul gibi deniz kıyısında yer alıyorsa genel betimlemeleri hep deniz üzerinden bakılarak resmedilmiştir. Bunu da Allom'un (Resim 2) Haliç ağzından İstanbul adlı gravüründe net bir şekilde görmekteyiz. Kompozisyon ön kısmında deniz üzerinde birbirinden farklı dizaynlara sahip deniz araçlarını ayrıntılı bir şekilde rutin işleyişi gözler önüne serilmiştir. Allom bu gravüründe gerçek ve detaycı bir üslup kullanmıştır.

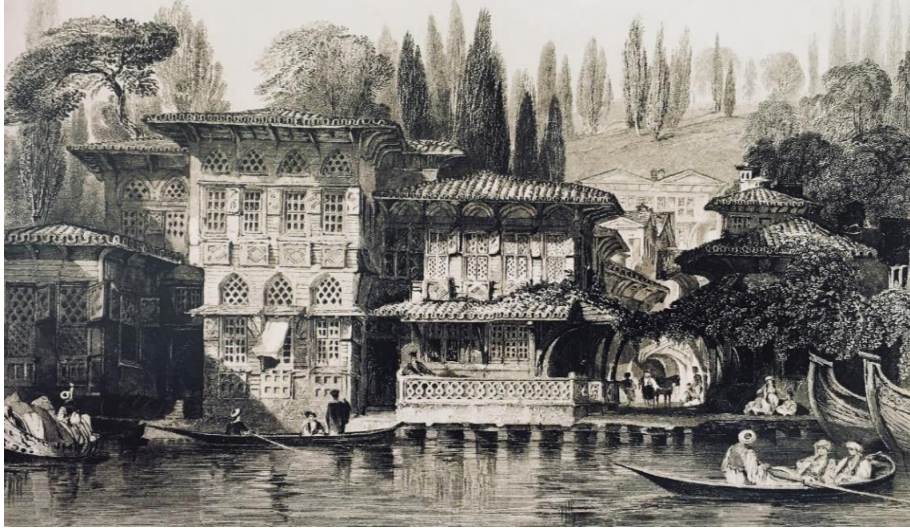
Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 2: Haliç ağzından İstanbul (Thommas Allom XIX. yy.)

Hem mimari yapı hem de gündelik hayat gravürlerde tek bir kompozisyonda betimlenmeye çalışılmıştır. İnsan gücüyle hareket eden deniz taşıtlarına yerleştirilen figürler gravüre hareket katmış ve Osmanlı'da yaşayan halkın sosyal yaşamı hakkında da bilgi vermiştir. Arka planda betimlenen şehir silueti İstanbul'un topografik yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Gravürde betimlenen kıyı kesiminde bulunan yapıların doğrudan sokağa açıldığı görölmektedir. İslam'ın simgesi olan ve hemen hemen tüm İstanbul gravürlerinde yerini alan camiler de bu gravürde yerini almıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 3: Yeniköy civarı papazın yalısı (Thommas Allom XIX. yy.)

Yine deniz üzerinden çizilen (Resim 3) ve Allom'a ait olan gravür şehrin mimari yapısı hakkında bilgi sunar. Ahşap tek ya da iki katlı binalar konut malzemeleri hakkında bilgi vermektedir. Sokakların dar ve binaların birbirinin ışığını kapatacak şekilde yan yana tek ya da iki katlı inşa edildiği ve konutların alt katlarının direkt sokakla birleştiği bahçeye sahip olmadığı görülmektedir. Kara ulaşımının binek hayvanlarla yapıldığı gravürde betimlemiştir. Kentleşmenin gravürlerde de görüldüğü üzere deniz kenarında yoğunlaştığı ve yine Allom'a ait (Resim 3) gravürde topografik yapıya baktığımızda evlerin arkasında yükselen tepelerde konut yapılmadığı anlaşılmaktadır.

2. Gravürlerde Aktarılan Şehir Yapılarının Karşılaştırılması

2.1. Hipodrom (At meydanı) Dikilitaş

Günümüzde Sultan Ahmet meydanı olarak bilinen hipodrom İstanbul'da Bizans dönemine ait en eski yapıdır. Üstünde hiyeroglif yazıların olduğu Antik Mısır'dan günümüze kalmayı başarmış olan dikilitaş İstanbul'u ziyarete gelen gezginlerin gravürlerine konu olmuştur. Byzantion döneminden XII. Yüzyılın sonuna kadar kent yaşamında aktif

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

bir rol üstlenmiştir. Araba yarışları, şövalyelerin mızrak dövüşleri yaptığı bir alandı. Antik çağda ise Konstantinopolis hipodromu halkla bir araya gelinen ve çok para harcayarak gövde gösterisi yapılan bunların yanında katliamlarında yapıldığı bir yer hâline gelmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1).

İstanbul'un fethiyle Osmanlı yönetim merkezi hâline gelen İstanbul'u ziyarete gelen Tournefort, hipodromu řu sözlerle anlatır: İmparator Severus zamanında yapımının başlatıldığı ancak Constantinus döneminde tamamlanabilen, boyu dört yüz genişliği yüz adımdan oluşan bir alan olduğunu, gösterilerin ve at yarışlarının burada yapıldığını Türklerin ismini kendi dillerine çevirdiğini dile getirmiştir (Tournefort, 2013, s. 40).

Resim 4: Hipodrom (Lambert de Vos'a atfedilen eser XVI. yy.)

İstanbul'un fethiyle hipodrom özelliği kaybolan bu alan 1574 senesinde (Resim 4) gördüğümüz hâlini almıştır. Bu çizimde iki dikilitaş ve yılan başlı örgü sütunu bir arada görmekteyiz ancak ilerleyen dönemlerde yapılan gravürlere göz attığımızda (Resim 5, Resim 6) törenlerin yapıldığı bir alan olarak göze çarparken İstanbul'un artık İslam'ın sancaktarlığını yaptığını gösteren Sultan Ahmet Camii ve İstanbul'un fetih simgesi olarak camiye çevrilen Ayasofya görülmektedir.

Öntüğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 5: Hipodrom (Gavrila Sergejev')

Gravürlerde ana unsur olarak göze çarpan dikilitaşlar yüksek bir kaide üzerindedir. Gavrila'ya ait gravürde (Resim 5) ortada duran yılan başlı örme sütunun sadece gövdesi kaldığı görülmektedir. Buda Tournefort'un řu sözlerini doğrular niteliktedir: Türklerin dinî inanışları resim çizimine izin vermediğinden dolayı değerli tarihî yapıları harap edip gerek olduğunda yıkıp farklı yapılarda kullandıklarını ve İstanbul'da iki dikilitaş birkaç sütundan başka antik parçanın kalmadığını dile getirir (Tournefort, 2013, s. 40).

Gavrila'ya ait, hipodromu (at meydanı) gösteren (Resim 5) gravüre bakıldığında Sultan Ahmet Camii, Ayasofya ve Dikilitaş'ı da içine alan geniş bir alanı yansıtmıştır. Dikkatli bakıldığında Bartlett ve Bradshaw'e ait (Resim 6-Resim 7) gravürlerde dikilitaş ana unsur olarak gördüğümüz gravürler aynı açı ile çizilmiştir. Bu iki gravürdeki kompozisyonları oluşturan ana unsur dikilitaş olmasının yanı sıra Osmanlı tebaasının gündelik yaşantıları hakkında bilgiler de sunar.

Gavrila ve Bradshaw'e ait gravürlere bakıldığında at yarışı ve eğitiminin yapıldığı ve farklı etkinliklere de ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Gavrila'nın gravüründe Sultan Ahmet Camii'nde çıkan bir geçiş töreni görünmektedir. Bu da gravürün çizildiği günün bayram ya da

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Cuma namazı sonrası bir tören olduğu anlaşılmaktadır. Kompozisyonun sağ kısmında dikilitaş etrafında bulunan davul çalan bir grup görölmektedir. Bu da cami çıkışı bir tören olduğunu kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan halkın giyim ve ulaşımı hakkında da bilgi aktaran bu gravürde ulaşımın kağını ya da atlarla yapıldığı görölmektedir.

Gavrila'nın gravürünün aksine (Resim 5) Bartlett'e ait (Resim 6) gravür daha sakin ve hareketsiz bir günde resmedilmiştir. Osmanlı halkının gündelik yaşantısı hakkında izler taşıyan kompozisyonda gündelik işleriyle uğraşan ve yine yük taşıyacak bir hayvanı olmadığı için yükünü sırtında taşıyan bir figür yer almıştır. Dikilitaşın etrafında yorgunluğunu gideren ve sohbet eden figürlere yer verilmiştir.

Resim 6: At meydanı (William Henry Bartlett XIX. yy.)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 7: Sultan Ahmet Camii meydanı ve Dikilitaş (Bradshaw XIX. yy.)

Günümüzde Sultan Ahmet Meydanı olarak bilinen bu alan, geçmişteki işlevinin aksine tarihî dokusuyla daha ön plana çıkmaktadır. Yorulan insanların gravürlerde yansıdığı gibi kadesine oturup dinlendiği bir yer olmaktan çıkan dikilitaş etrafı demir korumalarla çevrilmiş ve tarihî geçmişi insanlar için daha önemli bir hâl almıştır. Dikilitaşın yanında geçmişten günümüze sadece gövdesi kalmış olan yılan başlı örgü sütunda yine dikilitaş gibi çevresi demir korumalarla çevrilmiş bir şekilde durmaktadır. Gravürlerdeki gibi toprak ve engebeli zeminin aksine Arnavut kaldırımıyla çevrelenmiş yürüyüş yerleri yapılmıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 8: Dikilitaş ve Örgü Sütun

Geçmişten günümüze değişen başka bir nokta ise Sultan Ahmet Camii'nin önünde bulunan bahçe duvarıdır. İncelediğimiz gravürlerdeki duvar ve camiye giriş kapısı belirgin bir şekilde aktarılmıştır ancak günümüzde bakıldığında ise avluya giriş kapısının yerinin değiştiği ve duvarlarda gördüğümüz estetik duruş günümüze ulaşmamıştır.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 9: Dikilitaş

Gravürlerde sanatçılar, Sultan Ahmet Camii ve Ayasofya'yı da aynı kompozisyonda betimlemişlerdir ancak günümüzde cami etrafına yapılan peyzajlar ve bahçelerin genişlemesinden dolayı aynı karede net bir şekilde görmemiz mümkün olmamaktadır.

2.2. Kız Kulesi

İstanbul boğazının simgesi hâline gelen kız kulesinin üzerinde bulunduğu kayalık MÖ 411'de Sparta ve Atina arasında yapılan savaşta görülür. Savaş sonrasında Boğaz'ın girişini kontrol etme ve gelir elde etme amaçlı gümrük binası yapımına karar verilmiştir ancak yapı ile ilgili bir bilgiye rastlanmaz (Öngül, 2003, s. 337). XII. yüzyılda Bizans İmparatoru Manuel Comnenos devletin başkentini korumak amaçlı bir kule inşa etti. XV. yüzyılda Bizans ve Osmanlı arasında geçen ve Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanan savaş sahnesinde kule tarih sahnesinde görülür. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet inşa edilen kuleyi yıktırıp yerine stratejik bir bölgede olduğu için şehri koruma amaçlı taş malzemeyle kale mazgal duvarlarıyla dönemin koruma noktalarından birini yaptırır. 1510 senesinde İstanbul depreminde zarar gören yapı, II. Selim döneminde onarılır ve gemiler için deniz feneri görevini görmeye başlar. XVIII. yüzyılda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yeniden ve daha

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

yüksek olarak inşa edilir. XIX. yüzyılda ise karantina hastanesi olarak kullanılmıştır (Öngül, 2003, s. 338).

Denizin ortasında rüya gibi görünen kız kulesi İstanbul'a gelen gezginlerin konu aldığı ve gravürlerine aktardığı yapılardan biridir. Allom ve Barnett'in gravürlerinde de (Resim 10, Resim 11) bu yapıya rastlıyoruz. Kompozisyonun ana unsuru olarak verilen sosyal hayat ve deniz trafiğinin ortasında duran kız kulesi aynı dönemlerde çizilmesine rağmen farklı tasvirlerle aktarılmıştır.

Allom'a ait (Resim 10), Üsküdar tarafından çizilmiş olan gravürde Osmanlı tebaasının serinlemek için kayalık aktarılan alandan boğazın sularına girdiği görülmektedir. Oldukça hareketli figürlere yer verilen gravürde yoğun bir deniz trafiği göze çarpmaktadır. Deniz üzerinden resmedilen ve hemen hemen her gravürde rastladığımız cami silüetlerine bu gravürde de yan unsur olarak rastlıyoruz.

Resim 10: Kız Kulesi (Thomas Allom XIX. yy.)

Allom ve Barnett'e ait (Resim 10, Resim 11) gravürlerde yapı malzemesinin farklı olduğu görülmektedir. Allom'a ait gravürde görülen kız kulesinde ahşap malzeme kullanılmış olarak görülürken Barnett'e ait

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

gravürde taş malzeme kullanılıp âdeta küçük bir kale görünümü verilmiştir.

Bartnett'e ait (Resim 11) kompozisyonun sağ kısmında bulunan yapı ve minarenin görüntüsüyle sanki karadan birbirine bağlanmış gibi görünmektedir. Kıyıda denize doğru bir çıkıntı gibi görünen kız kulesi birbirine çapraz konumda inşa edilmiş biri büyük biri küçük iki kulenin varlığı göze çarpmaktadır. İki sanatçının da kendi tasvir ve üslup anlayışlarını gravürlerine aktardıkları anlaşılmaktadır.

Resim 11: Kız Kulesi (Bartnett XIX. yy.)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 12: Kız Kulesi

Gravürlerde görülen biri büyük biri küçük olan ve çapraz şekilde duran kuleler günümüze kadar gelmeyi başaramamıştır. Kullanılan malzemelerde gravürlere yansıyanlar gibi ahşap ve taş birlikte kullanılmış ve günümüzdeki görünümü meydana getirilmiştir. Gravürlere yansıyan yapısıyla farklılık gösterse de günümüze kadar gelmeyi başaran kız kulesi işlev olarak geçmişin aksine günümüzde restoran olarak kullanılırken, kulenin üst kısmı seyir terası ve bar olarak hizmet vermektedir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 13: Üsküdar'dan görünen Kız Kulesi

Geçmiş dönemlerin aksine kayalık olarak resmedilen boğaz kenarı günümüzde seyir yeri olarak yapılandırılmış ve gravürlerde görülenin aksine denize girmek için halkın kullandığı bir yer olmaktan çıkarak boğaz ve manzara izlemeye gelenler için tasarlanmış yerler görülmektedir. Gravürlerde yoğun olan yolcu ve deniz ticareti için boğazda oluşan trafik eskisi gibi olmasına rağmen insan gücü yerine motorlu deniz taşıtları kullanıldığı için daha hızlı olmaktadır ve gravürlerde aktarılan yoğunluk görülmemektedir.

2.3. III. Ahmet Çeşmesi

III. Ahmet'in padişahlığı döneminde 1728-1729 tarihinde yapılan III. Ahmet Çeşmesi ya da Bâb-ı Hümayûn Çeşmesi ismiyle de bilinen meydan çeşmesi de diğer yapılar gibi gravürlerde yerini almıştır. Osmanlı mimarisinin en iyi örneklerinden biri olan III. Ahmet Çeşmesi günümüz çeşmelerinden oldukça büyük dört köşeli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Çatısında kenarlarda dört küçük ve ortada bir büyük olmak üzere toplamda beş adet kubbesi mevcuttur. İstanbul'a gelen gezgin ve sanatçılar farklı açılardan bu çeşmeyi resmetmişlerdir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Bartlett'e ait resimde (Resim 14) Topkapı sarayı girişi, Ayasofya ve III. Ahmet Çeşmesi bir arada görölmektedir. Kompozisyonun ana unsurunu oluşturan III. Ahmet Çeşmesi üzerinde bulunan kubbelerde, diğer gravürlerde olmayan bir detay göze çarpmaktadır (Resim 15). Bu detayda diğer gravürlerde kubbe üzerindeki âlemde hilal sembolü varken Bartlett'e ait gravürde hac işareti resmedilmiştir. Gravürde çeşmenin hemen arkasında beliren Ayasofya'nın camiye çevrilmesi batıda büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Howard Ayasofya'nın Türklerin eline çekmesinin verdiği rahatsızlığı řu sözlerle dile getirmiştir: İnsan düşünüyor, Ayasofya kaç farklı name ile yankılandı, Latoida'ya rahmet, Meryem Ana'ya rahmet ve minareden yükselen ezan sesi, o ezan sesi daha ne kadar sürecektir. Ayasofya ilelebet Türklerde mi kalacak? Batı bu duruma göz mü yumacak (Howard, 1978, s. 31). XIX. yüzyılda yapılmış olan bu gravürde de aslında batı halkının hâlâ İstanbul'un İslam sancaktarlığını yapmasının kabul edilmediği ve değiştirmek istedikleri gösterilmiştir. Günümüzdeki (Resim 18) kubbe üzerindeki âlem geçmişin aksine daha farklı bir dizayna sahiptir. Bartlett çeşmeyi o kadar geniş bir açıdan çizmiştir ki normal şartlarda bakıldığında sadece üç kubbenin göröldüğü yapıda, üç köşe ve ortada bulunan büyük kubbeyi de görüp gravüre aktarmıştır.

Resim 14: Bâb-ı Hümâyün, Ayasofya ve III. Ahmet Çeşmesi (William H. Bartlett)

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Kompozisyonun diğeri öğelerine bakılacak olursa sağı tarafta Topkapı sarayı kapısı resmedilmiştir. At üzerinde saraydan çıkışın resmedildiğı bu gravürde (Resim 14) geçişi izleyen figürlerin başlarının öne eğik bir şekilde olduğı ve saray erkânına geçiş töreninde halkın sayğı duyduğı gösterilmeye çalışılmıştır. Diğeri taraftan çeşme etrafında toplanan insanların gündelik yaşam şekilleri ve giysileri hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Çeşmenin üzerinde hatla yazılmış olan kasidede gravürlerde okunmasa da belirgin bir şekilde görülmektedir.

Resim 15: Bâb-ı Hümâyûn önündeki III. Ahmet Çeşmesi (Thomas ALLOM XIX. yy.)

Allom'a ait (Resim 15) gravürde ise Bâb-ı Hümâyûn önünde farklı bir açıdan resmedilen III. Ahmet Çeşmesi görülmektedir. Bartlett'in aksine bu gravürde resmedilen çeşmenin kubbesindeki âlemde hilal şekli bulunmaktadır. Yine Bartlett'in gravürüyle karşılaştırdığımızda üzerindeki kubbelerin yapı farklılıkları göze çarpar. İki sanatçı da kendi sanat üsluplarını çizimlere aktarmışlardır. Bartlett'te kubbeye uzanan kısmın düz bir şekilde çıkarken Allom'a ait kısım dıştan içe doğru eğimli bir şekilde kubbenin altına yerleştirilmiştir. Kompozisyonda sağı kısımda ağaç altında dinlenen nargile ve tütün içip sohbet eden figürler sosyal yaşantının nasıl olduğunu aktarırken gravüre harekette katmıştır. Topkapı

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Sarayı'ndan hareket hâlinde çıkan at figürleri oldukça gerçekçidir ve gravüre canlılık katmıştır. Gravürlerde çeşme üzerinde bulunan çok sayıda motif ve işleme aktarılmaya çalışılmıştır.

Resim 16: III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya ve Topkapı Sarayı

Günümüzde hâlâ var olan ve gravürlerde de aktarıldığı gibi çeşme üzerindeki yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar üzerinde çok sayıda motif yazı göze çarpmaktadır. Çeşmenin üst kısmı geniş ve ahşaptan yapılmış bir saçağa sahiptir. Aşağıda bulunan dört çeşmenin üzerine gelecek şekilde ayarlanmış dört köşesinde birer tane kubbe yer almaktadır. Ancak bu kubbelere hangi açıdan bakarsanız bakın, yapının büyüklüğünden dolayı sadece üç kubbeyi görebilirsiniz.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul Şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 17: III. Ahmet Çeşme Kubbesi

Resim 18: III. Ahmet Çeşmesi ve Topkapı Sarayı

Bu kubbelerin tam ortasında dört kubbeden büyük bir adet daha kubbe yer almaktadır. Bu kubbe ile toplamda beş adet kubbesi olan

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

çeşmenin kubbe üzerinde altın yaldızlı âlemler dikkat çekmektedir ancak gravürlerin aksine bu âlemlerde hac ya da hilal sembolü görülmez.

Geçmişten günümüze herhangi bir değişime uğramayan bu yapı, âdeta bir köşk havası barındırmaktadır. Çini ve kabartma yazılarla süslenen çeşme Türk sanatı ve Batı üslubunu bir arada görmeye başladığımız eserlerden biridir. Günümüzde hâlâ eski özelliğini devam ettiren bu çeşme Ayasofya ya da Topkapı sarayı ziyarete gelenlerin durup gölgesinde dinlendiği ya da su içtiği bir yapı olma özelliğini korumuştur.

Sonuç

Her dönemde Osmanlı topraklarında seyahat durağı olan İstanbul günümüzde de tarihî doku meraklılarını kendine çeken bir kent olma özelliğini taşımaktadır. İstanbul'un kozmopolit yapısı, ticaret merkezi olması, Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü özelliği ve aktif deniz ticaretine sahip olması farklı meslek gruplarından insanların gözünden İstanbul'u görmemize olanak sağlamıştır. İstanbul gravürlerinde en fazla işlenen konular, genel kent görünümünün yanı sıra sosyal hayat ve mimari yapılarıdır. Edebî bir kaynak olarak görülen seyahatnamelerin, tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi alanlarda da kaynak olarak kullanılması aslında edebi bir ürün olmasının dışında disiplinler arası birçok alana ilişkin bilgileri de barındırdığı anlamına gelmektedir.

Seyahatnamelerdeki gravürler görsel beğenilerin yanı sıra günümüze ulaşan ya da ulaşmayan yapıları ve farklılıkları görmemizi sağlayan belgeler hâlini almıştır. Günümüze kadar gelen yapılara zaman içinde tüm yönleriyle Osmanlı Devleti'nin dinî ya da kültürel estetikleri eklenmiş ve bu çerçevede varlıklarını sürdürmüşlerdir. İstanbul gravürlerine yansıyan kent dokusu gerçekçi bir anlayışla çizilmiştir. Bu da gravürlere aktarılan mimari yapıların fizyolojik yapıları hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. Günümüzde farklılıklarını karşılaştırma imkânı bulduğumuz tarihî yapılar ve kent görünümünde birçok yapının zamana direnç gösterip günümüzde varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmayı başaran yapıların bazıları geçmişin aksine kullanım alanları değişim göstermiş ve kitle turizm etkisiyle daha çok turizm amaçlı koruma altına alınmıştır. Yapıların geçmiş ve günümüzle karşılaştırılması sonucu birçok farklılığı ya da

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

sanatçıların Bartlett'in III. Ahmet Çeşmesi'nde olduğu gibi kendi arzuları doğrultusunda çizimler yapıldığı gözler önüne serilmiştir.

İstanbul'u aktaran gravürlerden sadece tarihî yarımada bulunan yapılar ele alınmıştır. İstanbul'da bulunan ve gezginlerin tüm detaylarıyla gravürlere aktardığı çok sayıda yapı bulunduğu için hepsine tek tek değinilememiştir. İstanbul haricinde Anadolu'da bulunan diğer kent yapıları da gravürlerle karşılaştırarak benzer çalışmalar yapılabilir.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Kaynakça

- Altunbay, M. (2013). Pretextat Lecomte'un tespitleriyle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sanat ve zanaatlar. *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, 33, (310).
- Arslan Sevin, N. (2006). *Gravürlerde yaşayan Osmanlı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Broquiere, B. (2000). *Bertrandon de la Broquiere'in deniz aşırı seyahati* (Çev. İ. Arda). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Çoban, İ. ve Sert, N. (2018). Batılıların yazdığı seyahatnamelerdeki gravürlere yansıyan şekliyle Anadolu geleneksel mimarisi. *İdil Dergisi*, 7, (52), 1531-1538.
- Çöteliolu, A. (2009). *İstanbul'un yüzleri 1, İstanbul'un yüz ressamı*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Du Loir. (2016). *Du Loir seyahatnamesi* (Çev. M. Daş). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Erdoğan, T. (2011). Alexander W. Kinglake'in Eothen adlı seyahatnamesinde doğu-batı imgesi ve tasvirleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 117-125.
- Etensel İldem, A. (2000). *Fransız gezginlerin gözüyle Türkler ve Yunanlılar*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Gürer, S. (2013). *XVII-XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Howard, G. (1978). *Türk sularında seyahat* (Çev. Ş. Serdar). İstanbul: Türet Tercüman 1001 Temel Eser.
- İlyay, D. ve Uysal, M. (2015). İngiliz kadın seyyahlar Harvey ve Garnett'in gözüyle Osmanlı kadını. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 3, (6), 2-22.
- Kahraman, M. E. ve Gülaçtı, İ. E. (2015). Osmanlı devleti dönemi gravürlerinde İstanbul betimlemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, (39), 376-383.
- Öngül, Z. (2003). Yeni restorasyonuylay Kız Kulesi. *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri-I*. Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırma Merkezi Yayınları.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Şahin, G. (2017). *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu ve Türk imajı*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.

TDK. (1988). *Türkçe sözlük*, 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TDK. (1988). *Türkçe sözlük*, 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi-2* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yıldırım, N. (2013). *Constantinopolis hipodromu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı şehir tarihleri açısından yabancı seyahatnamelerin kaynak değeri. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXVIII, (2), 587-614.

Resim Kaynakçası

Resim 1: Kahraman, M. E. ve Gülaçtı, İ. E. (2015). Osmanlı Devleti dönemi gravürlerde İstanbul betimlemeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39, s. 379.

Resim 2: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 3: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 4: Yıldırım, N. (2013). *Constantinopolis hipodromu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 121.

Resim 5: İbrahimzade, K. *Rus ressam Gavril Sergeyev'in İstanbul manzaraları*, s. 43.

Resim 6: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 7: Sevim, M. (2002). *Gravürlerle Türkiye I*. Ankara Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 213.

Resim 8: Dikilitaş ve Örgü sütun.

Resim 9: Dikilitaş.

Öntuğ, M. M. ve Soysal, M. (2020, Ekim). Gezinlerin gözünden gravürlere yansıyan XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul şehir yapıları ve günümüz karşılaştırması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 85-112.

Resim 10: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 11: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 12: Kız Kulesi.

Resim 13: Kız Kulesi.

Resim 14: Bartlett, W. H. (2016). *William Henry Bartlett'in Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 15: Allom, T. (2016). *Thomas Allom'un Pitoresk İstanbul'u*. Boyut Yayınları.

Resim 16: III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya, Topkapı Sarayı.

Resim 17: III. Ahmet Çeşme kubbesi.

Resim 18: III. Ahmet Çeşmesi ve Topkapı Sarayı.